

L'obra del pare Miquel Batllori és sempre sorprenentment polifacètica. Li agrada elaborar grans síntesis que intenten relacionar tota mena de factors polítics, econòmics, socials, culturals, però, alhora, s'endinsa en anàlisis més puntuals, filològics, literaris, filosòfics, etc. En qualsevol cas, mai no oblida que tot estudi d'un àmbit concret està sempre estretament relacionat amb un context més ampli, europeu si ens referim a l'àmbit català. Els seus estudis sobre el període del Renaixement són especialment representatius d'aquesta doble vessant: d'una banda, de grans síntesis i, de l'altra, d'anàlisis minucioses i rigoroses. S'insereixen metodològicament parlant en un positivisme de bona llei, que procura sempre la difícil objectivitat, defuig el localisme, l'apologia fàcil i evita barreres entre les lletres, les arts i les ciències tot cercant —com ens diu ell mateix—, «més tost allò que les unifica en elles mateixes i en llur desenvolupament en el temps, que no pas allò que les diversifica i que caracteritza llur pròpia història». Però no podríem dir d'ell que és un historiador asèptic, estrictament erudit: els seus escrits amaguen difícilment una tensió interna, la recerca d'un equilibri entre tendències diverses, vitals i intel·lectuals: cada afirmació és el resultat d'una llarga reflexió i, per això, és una presa de posició. Amb la consciència plena que, malgrat tot, qualsevol opció és sempre això, una opció, una convenció, susceptible de futures matisacions. No és, per tant, una persona dogmàtica, sinó oberta al diàleg constructiu, però enemiga de posicions apriorístiques.

Avui, els seus estudis sobre aquest període es troben reunits, bàsicament, en els volums v i vi de la seva *Obra completa* publicats a València el 1995 i 1996 respectivament. El cinquè recull els estudis de tipus cultural i el sisè els de temàtica religiosa. Analitzem el volum v. En primer lloc el títol, *De l'humanisme i del Renaixement*, ja ens mostra que l'autor no pretén exhaurir el tema, sinó aportar-hi els seus coneixements —que abracen disciplines àmplies com filosofia, teologia, filologia i història especialment— i les seves reflexions. Els treballs recollits es remunten als últims trenta anys.

El volum és dividit en tres grans blocs principals que segueixen un ordre cronològic: els primers temps de l'humanisme del segle XIV i XV, per això titulat «De l'edat mitjana al Renaixement, continuïtats i innovacions». És la part més polèmica perquè planteja el discutit pas de l'edat mit-

jana a la moderna, del qual parlaré més endavant. El segon és dedicat al ple Renaixement del segle XVI; el tercer, al pas del Renaixement al Barroc.

El primer bloc s'inicia amb un estudi introductori a les controvèrsies sobre la possible ruptura o continuïtat entre l'edat mitjana i el Renaixement tant a escala europea com catalana. Batllori intenta contestar la formulació de les grans preguntes: l'humanisme és un moviment que pertany a l'edat moderna i és, per tant, l'origen de l'home actual o cal esperar la Revolució Francesa per situar aquests orígens immediats?; humanisme pròpiament filològic o de més abast?; extrauniversitari en un principi, universitari després?; vehiculat pel llatí només o també per les llengües vulgars?; renaixement de l'època clàssica o renaixement de l'època en qüestió que s'inspira en l'època clàssica?; renaixement cultural, filosòfic, científic, teològic, filològic?; sincronisme o no de tots aquests renaixements? Són problemes difícils de resoldre i que, insisteix el pare Batllori, no es poden estudiar només centrant-nos en una disciplina, perquè és un moviment que les afecta totes amb més o menys intensitat. Feina, en tot cas, diu, pròpia d'un historiador amb prou coneixements en les diverses disciplines. Insisteix a considerar que «la filosofia humanística i renaixentista és una actitud més que no una doctrina, una cultura més que no un sistema», i que «consisteix en una sèrie de textos i doctrines que reflecteixen els problemes que l'home modern afronta en la lenta separació del món medieval». Per ell, doncs, la plena adscripció al pensament «modern» o la seva coherència no és una condició indispensable per vincular una obra a aquests moviments culturals.

L'estudi de més envergadura sobre el tema és la seva col·laboració en el volum *Il pensiero della Rinascenza in Spagna e Portogallo*, publicat a Milà el 1964 dins la sèrie de vint volums de la *Grande antologia filosofica* editada per Carlo Marzorati, que comprèn les tres corones de la península Ibèrica: Portugal, Castella i Aragó. Batllori trenca una llançà en favor d'un humanisme primerenc a la Corona d'Aragó paral·lel en el temps a l'italià: a les figures de Bernat Metge i d'Antoni Canals ja reivindicades per Jordi Rubió i Balaguer i Martí de Riquer, hi afegeix i avantposa la del castellà d'Amposta Juan Fernández de Heredia, corresponsal de Coluccio Salutati i historiador que s'interessà pels manuscrits grecs que es feia traduir a Rodes al grec modern i després al llatí. En entrar al segle XVI, reivindica la no-decadència de la cultura humanística i aporta una primera síntesi dels corrents lul·lista i erasmista i, en especial, vivista.

De fet, en aquesta col·laboració figuren ja els principals trets de la seva òptica sobre l'humanisme i el Renaixement que seran recurrents en estudis posteriors: la defensa del caràcter primerenc de l'humanisme català respecte a la resta de la península Ibèrica i que ell fa arrencar ja al segle XIV; la tria d'un marc d'observació polític i no lingüístic, com és el de la Corona d'Aragó en conjunt, amb un relleu especial donat al regne d'Aragó; la presa en consideració de la producció cultural dins d'aquest àmbit en totes les disciplines amb independència de l'idioma en què foren escrites (llatí, català, castellà, italià); l'atenció atorgada a la producció de catalans exiliats —un aspecte recurrent en ell—, en el nostre cas, en especial la figura de Joan Lluís Vives. Un bon exemple de la seva, podríem dir, obsessió per l'objectivitat és el de la redacció dedicada a aquest humanista valencià, escrita pel seu col·laborador Ricardo García-Villoslada però que

sovint li havia estat atribuïda a ell, i que Batllori ha rebutjat contundentment per massa apolo-gista i que avui, en el volum esmentat, ha substituït per un estudi seu posterior. Amb tot, des d'aleshores la figura de Vives sempre ha estat, per a ell, objecte d'anàlisi i de recerca fins a dates molt pròximes.

El segon bloc és dedicat als grans corrents del que ell anomena el «ple Renaixement», ja al se- gle xvi. El to matisadament reivindicatiu o polèmic desapareix perquè ara ens trobem ja en un terreny més segur. Un corrent es destaca, el de l'erasmisme, que des del clàssic llibre de Marcel Bataillon havia suscitat nombrosos estudis. Erasmisme i sobretot, com ja he dit, la figura de Joan Lluís Vives. És una novetat, perquè a causa del seu exili forçat, havia estat considerat sempre com un estranger i, pel fet d'escriure només en llatí, no havia estat tractat pels historiadors de la literatura catalana. Són planes orientatives no solament de la seva obra sinó també sobre els ac- tuals centres d'estudis vivistes, sobre els darrers congressos europeus dedicats a ell i les co- mmissions d'edició, encara en curs, de la seva obra o la recent revisió de la cronologia aportada per Gregori Maians. Perquè Batllori tracta sempre un tema en estreta vinculació amb els seus es- tudiosos. Una altra novetat en el marc de la historiografia catalana és la inclusió dels estats ita- lians que pertanyien a la Corona d'Aragó, que són estudiats amb tot deteniment: Sardenya, Sicília i Nàpols, tan lligats en aquesta època als estats peninsulars de la Corona d'Aragó.

El tercer apartat estudia ja el pas del Renaixement al Barroc, tema molt de temps menystin- gut. Hi trobarem una exposició de les línies mestres de les principals obres catalanes en els camps de la historiografia, de la teologia, de l'espiritualitat, de la jurisprudència i de les ciències. Un bre- víssim però incisiu comentari de les obres esmentades permet al lector d'orientar-se sense di- ficultat entre la massa d'informació nova aportada. És un primer i útil esforç per fer un balanç cultural d'aquest període que ja ha servit i haurà de servir de base per a futurs estudis més es-pecialitzats.

La temàtica pròpiament religiosa és recollida en el volum sisè amb el títol *Les reformes reli- gioses al segle XVI*. El títol és prou significatiu i ja ens orienta sobre la posició volgudament ob- jectiva del pare Batllori en aquesta qüestió tan polèmica ja per si. Reforma catòlica en primer lloc amb una atenció, és clar, preferent a la fundació i expansió de la Companyia de Jesús; la parti- cipació catalana, en especial mallorquina, al Concili de Trento; la Reforma protestant i la Contrareforma. Història religiosa principalment, més que no eclesiàstica, sense partidismes pre- sos *a priori*. És la temàtica que més s'adscriu, potser, a la metodologia positivista, en el bon sen- tit de la paraula, per evitar anacronismes ideològics i no derivar en apologies acientífiques i per apropar-se a la complexitat d'aquests corrents no sempre tan antagònics com pot semblar a pri- mera vista. Les figures de tres sants prenen relleu: Ignasi de Loiola, Francesc de Borja i l'arque- bisbe Tomás de Villanueva, abordats amb contenció i amb esperit crític. Tot un exemple.

Els estudis han estat escrits al llarg dels darrers cinquanta anys. Per tant, iniciats amb ante- rioritat als estudis sobre aspecte cultural. Tot i que a ell li agrada dir que les diverses temàtiques sempre han estat conseqüència d'encàrrecs concrets, i l'hem de creure, també és veritat que el segle xvi no l'ha abordat des de l'erudició asèptica sinó que hi té molt a veure la seva trajectòria

vital, en concret el seu ingrés a la Companyia de Jesús (1928) i el seu ordenament com a sacerdot el 1940. Aquest fet el féu interessar per l'època en què es fundà l'orde i a partir d'aquí aventurar-se en èpoques posteriors. Per això inicià els estudis sobre l'obra escrita d'Ignasi de Loiola, els *Exercicis*, les fonts, influències, els manuscrits, la difusió, evitant-ne en qualsevol cas la sacralització. La mateixa òptica ha emprat sobre la documentació referent a la família Loiola i la tardana atenció a Ignasi de Loiola. Els anys noranta, arran de la celebració del centenari del sant i de la fundació de la Companyia (1491, 1540) els dedica nous estudis procurant situar el fundador en el context de la seva època com a home medieval i renaixentista alhora, preocupat per desfer tòpics i prejudicis, com el mite antireformista de sant Ignasi anti-Luter. Un cas paral·lel és el de Francesc de Borja a qui dedica relativament poca atenció, tenint en compte que ha investigat durant anys sobre els seus avantpassats. És a dir, sembla haver defugit sistemàticament centrar-se a estudiar els dos grans sants, objecte ja de nombrosos estudis, i ha preferit resseguir, per exemple, segones figures com el jesuïta mallorquí Jeroni Nadal, clau en l'expansió de la Companyia per l'Europa del segle XVI.

Sempre trobem en l'estudi d'aquests diferents aspectes, una persistent preocupació per desfer equívocs, aclarir i definir conceptes —com els de Reforma, Contrareforma—, sense defugir prendre una posició compromesa, tant en l'àmbit europeu com en el català, en defensa dels seus propis criteris, en consonància amb la tònica general dels estudis sobre aquesta època, de rèpliques i contrarèpliques.

Val la pena centrar ara l'atenció en el seu posicionament respecte a les darreres tendències interpretatives del Renaixement i de l'humanisme catalans, inserint aquestes, com és habitual en ell, dins el marc interpretatiu general a tot Europa del pas de l'edat mitjana al Renaixement. Em refereixo als primers dos estudis, els dos escrits els anys vuitanta, que encapçalen el volum cinquè. Són articles conceptuals que expliquen també l'evolució zigzaguejant dels estudis des de la gran obra de Burckardt el 1860 sobre la civilització del Renaixement a Itàlia i plantegen les grans controvèrsies culturals que qüestionen, des de la mateixa existència d'aquests corrents, els conceptes de ruptura o continuïtat respecte a l'edat mitjana. Després de la Segona Guerra Mundial, el corrent dels partidaris de la continuïtat fou designat amb el nom de «revolució dels medievalistes», segons frase de Ferguson (1948). Aquesta interpretació fou contestada i originà al seu torn la tendència contrària que considerava el Renaixement com una «revolució cultural», segons el títol explosiu d'Eugenio Garin, que detectava a Itàlia, i en especial a Florència, un ferment de novetats en tots els terrenys —idees polítiques, tècniques noves (la impremta), mons nous (amb els descobriments geogràfics, canvis astronòmics amb Copèrnic). Des dels anys vuitanta alguns historiadors de la cultura —Peter Burke, James Amelang— tendeixen a evitar triomfalismes i a resituar la cultura elitista d'aquest període dins el marc general de la societat i en contacte amb l'anomenada «cultura popular».

L'àmbit català ha participat d'aquestes controvèrsies amb un cert retard. Podríem dir que hi podem detectar dos corrents més o menys antagònics: la línia dels historiadors de la cultura, des de Rubió i Lluch, Nicolau d'Olwer, Rubió i Balaguer, Miquel Batllori, Joan Fuster, i la línia més

recent dels historiadors de la literatura catalana encapçalada per Martí de Riquer, encara de formació historicista, i per Francisco Rico i els seus deixebles (en especial, Lola Badia), que han tendit a abordar aquests temes des del vessant filològic, propensos, per tant, a fer coincidir la història de la filologia amb la història de l'humanisme. Batllori, que es declara deixeble directe de Jordi Rubió i Balaguer, pren una posició especialment ferma en contra d'aquest segon corrent filològic que tendeix a negar la idea tradicional de l'humanisme català dels segles XIV i XV i a resituar-lo al segle XVI com a fruit de la influència de Nebrija. És a dir, l'humanisme en l'àmbit català procediria no directament d'Itàlia sinó, més tardanament, de Castella i quedaria reclòs als cercles universitaris.

El 1994 Batllori afirmava «per poc que hi hagi modernitat a tota la Corona d'Aragó, el regnat d'Alfons el Magnànim, en l'ordre cultural, i el de Joan II, en l'ordre polític, són dos períodes essencialment moderns; medievals només fins a cert punt. Per tant, allargar l'edat mitjana fins als temps dels Reis Catòlics és una mica absurd». I d'altra banda, es reafirmava en el seu criteri que «l'humanisme és un fet de literatura, de pensament i d'art. No se'n pot parlar, doncs, des d'un punt de vista purament filològic». Pel que fa a l'idioma —llatí contra vulgar— insistia en l'alternança de l'ús dels dos idiomes per part de les generacions d'humanistes italians des de Petrarca.

Difícilment les dues posicions poden arribar a un consens, ja que responen a dues mentalitats i a dues formacions científiques, una que pretén abraçar tots els àmbits de la cultura i l'altra que tendeix a reduir el camp a una sola disciplina, la filològica. En el segon cas, la llengua (el llatí), l'estil, la coherència del pensament són considerats pels filòlegs com a elements indispenables perquè un text pugui ser considerat humanístic. Aquesta premissa ha estat un condicionant si més no incòmode, del llatí contra el català, perquè s'ha volgut vincular negativament l'humanisme amb la literatura en català, negar la possibilitat d'un humanisme en català anterior al segle XVI o forçar l'equivalència del Renaixement amb el renaixement de les lletres catalanes.

Del conjunt dels estudis batllorians sobre el període del Renaixement voldria destacar ara dues virtuts que poden fer-se extensives a tota la seva obra: primer, el sentit de relativitat amb què presenta els temes, tenint sempre en compte explícitament l'estat de la bibliografia i l'escola i la ideologia dels historiadors que han abordat el tema. És una mena de reconeixement que l'objectivitat pura i dura no pot existir i que, de manera conscient o inconscient, la formació cultural de l'historiador té un paper important en la investigació. La segona virtut rau en la forma en què presenta els temes, no d'una manera dogmàtica i tancada sinó oberta, suggestiva, aportant la informació precisa per poder continuar la investigació, tot inserint les dades dins el seu context cultural. Per això crec que els estudis del pare Batllori són bàsics per a qualsevol investigació sobre els temes per ell tractats.

Per acabar, voldria formular una pregunta al pare Batllori, una pregunta que s'insereix, possiblement, en el camp de la utopia. Què recomanaria a les noves generacions que s'interessen pel període del Renaixement? L'estudi de la cultura d'una època com a gran síntesi del saber ja

no és a l'abast d'una sola persona. El cas del pare Batllori és ja irrepetible. Estem abocats a les especialitzacions i aquestes tenen el perill de desenfocar, precisament, l'òptica proposada. Caldria, potser, recórrer a un treball d'equip interdisciplinar, o treballar per separat i fer periòdicament discussions conjuntes sota la tutela, o no, d'una institució acadèmica? Però, qui hauria d'aportar una unitat al conjunt? Els historiadors aborden ara la cultura no com a conjunt de disciplines del saber, sinó en relació amb la societat. És un camí necessari per tal de relativitzar la importància del saber però hi ha el perill que s'autoexcloguin per fer de nexes d'unió i de síntesi dels estudis específics de les diverses disciplines. Podrien fer-ho els historiadors de la filosofia? Tenen un inconvenient: tendeixen a fer abstracció de la cronologia i a descontextualitzar el pensament de la societat que el crea. Els historiadors de l'art, de la literatura? Tenen necessàriament una visió parcial de la producció d'un període. Com caldria organitzar o canalitzar, per tant, —si és que cal fer-ho— els futurs estudis sobre el període del Renaixement o, de fet, sobre qualsevol període?